

Ozsváth Imola

Falusi értelmiségiek háborús- és katonatörténetei

Bevezetés

Az egyéni életpályákra történő visszaemlékezések, memoárok jellegzetes motívuma a világháborúkra, fogságban töltött időkre, a katonai szolgálat idejére vonatkozó emlékek reprezentációja. A tanulmány témája egyetlen társadalmi csoport, a néptanítók, falusi értelmiségiek élettörténeti narrációiban megörökített világháborúkra, katonaságra vonatkozó emlékek, történetek elemzése.

A vizsgálat alapjául udvarhelyszéki pedagógusok narratív reprezentációi szolgálnak. Az egyes kérdések részletesebb megvilágítása érdekében kontroll anyagként a Kriza János Néprajzi Társaság adattárában őrzött,¹ valamint már nyomtatásban megjelent élettörténetekre,² tanítók visszaemlékezéseire hivatkozom.

A dolgozatban a bemutatásra kerülő narratívumok vizsgálatára a történetek eltérő beszédmódját szem előtt tartva négy rövidebb fejezetben kerül sor.

1. Az elbeszélők többsége gyerekként élte meg a II. világháborút, szemtanúja volt az idegen hadsereg bevonulásának, a település férfilakosságának fogolytáborokba történő hurcolásának. Gyerekként maguk vették át a családi gazdaság vezetését, emiatt hosszabb időre kimaradtak az iskolából.
2. Ugyancsak sorsesemény nemcsak a gyerek, család, hanem a település életében is a foglyok hazatérése. A memoárokban megfogalmazásra kerülnek a szülők, nagyszülők, rokonok fogságtörténetei.

¹ Gyulai Iлона: *Tizenegy testvér. Életem emlékeiből*. Keszeg Vilmos gyűjtése, 1998; Márkodi Siklódi Sándor önéletrása, Keszeg Vilmos gyűjtése, 2000.

² István Lajos élettörténete, Kovácsné István Anikó gyűjtése (vö: Kovácsné 2006: 397–581).

3. Az elbeszélők többsége fiatal tanítóként a román hadseregnél teljesített akár három éves katonai szolgálatot, ahol a hivatásuknak megfelelően az iskolázatlan katonatársaik alfabetizálására is vállalkoztak. Ezek az emlékek részletes megfogalmazást nyernek a tanítók élettörténetében. Nem egy esetben sor kerül az akkori katonai rendszer kritikai szemléletű bemutatására is.
4. A néptanítók kikerülve a falusi tanítói katedrára a megörökítés szándékával összegyűjtik az idősek fogságtörténeteit, a fogolytáborból küldött leveleket, emléktáblát állítanak a hősi halottaknak, rögzítik, lejegyzik a szóbeliségben élő katonafolklórt.

A falusi értelmiségiek háborúval, katonasággal kapcsolatos emlékeinek vizsgálata során arra vagyok kíváncsi, hogy a humánus világ építői hogyan beszélnek, milyen motívumok köré szervezik a világháború agresszivitását, embertelenségét megjelenítő történeteket. Ezen túl a különböző beszédmódokat bemutató fejezetek keretében vizsgált narratívumok újabb kérdéseket implikálnak.

1. Mit jelentett az udvarhelyszéki falvakban élő gyerekek számára a háború, gyerekként mit érzekelt a világot felforgató eseményekből? A világháború milyen kihatással volt a gyerekek életére? Hogyan beszél élettörténetében az idős kor perspektívájából ezekről az emlékekről az a gyermekkor világát megidéző falusi értelmiségi?
2. Mit jelentett az elbeszélő és a település életében a foglyok hazatérése? Milyen történeteket mesélnek a frontról hazatérő családtagok, rokonok? Ezek a történetek milyen szerepet kapnak az értelmiségiek élettörténetében?
3. A tanítóképzők, kollégiumok biztonságot nyújtó, humánus környezetből kikerült fiatal értelmiségi hogyan élte meg a román katonai szolgálatot? Egy anyanyelvi környezetből kikerülő fiatal legény hogyan viselkedik egy számára idegen nyelvű, idegen kultúrájú társaságban? A kollégiumi tanárok humánus bánásmódjához szokott tanítók hogyan élik meg a kiképzőtisztek parancsai által uralt katonai élet mindennapjait. A katonaság idejéből milyen személyes élmények, történetek kerülnek be a tanítók memoárjába?
4. Végül a tanítói pálya során az értelmiségi milyen külső vagy belső indíttatásból fakadóan kerül ismét kapcsolatba katonasággal, a háborúk világával? Miért érzi feladatának a szóbeliségben élő népi tudás, népi emlékezet rögzítését, a katonafolklór gyűjtését?

A katoná- és fogságtörténet a néprajzi érdeklődésben

A katonaság mint intézmény a 21. század elejére megszűnt létezni. A világháborúkra személyesen emlékező, még életben lévő közösség nagyon idős. A kutatás számára sürgető feladat a katonaságra, világháborúkra vonatkozó személyes emlékek összegyűjtése és vizsgálata. Ebben a munkában részt vállalt a falusi értelmiség, a tanítóság is. Egyrészt visszaemlékezéseiben megörökítette saját emlékeit, történeteit, másrészt a megörökítés, áthagyományozás szándékával összegyűjtötte a település idős lakosságának világháborúkra, katonaságra vonatkozó emlékeit, a frontmezőkről hazahozott történeteket, magnószalagra rögzítette a katonadalokat.

A néptanítók szóbeli hagyomány iránti érdeklődése nem csupán belső készletű. A tudomány már korábban felhívta a tanítóság figyelmét a nép körében fellelhető kulturális értékekre, a „*menthetetlen pusztulással*” (Szendrey 1920: 1) fenyegetett ősi hagyományokra, melyeket a nemzeti ösztartozás megőrzésének eszközeként határozott meg. „Ezek összessége teszi a nemzetet nemzetté, tehát a magyart magyarrá: ezért nemzeti kötelességünk ősi kultúránk maradványait összegyűjteni” (Szendrey 1920: 1) – hangzik el a Magyar Néprajzi Társaság első szegedi propagandagyűlésén 1920. október 9-én Szendrey Zsigmond előadásában a néphagyomány gyűjtésének romantikus szemléletű indoklása (vö: Kósa 2001: 37–70). Az említett propagandagyűlésen elhangzott neves néprajzosok (mint Viski Károly, Szendrey Zsigmond) előadásait a tanítóság számára nyilvánosságra hozta a *Néptanítók Lapja* különnyomat formájában. Tehát a néptanítók fórumának minősülő szakfolyóiratot olvasó falusi értelmiség értesülhetett a népi kultúra elemeinek gyűjtésére irányuló felhívásról. Szendrey Zsigmond A *néphagyományok gyűjtésének módszere* című előadásában hosszasan ismerteti a gyűjtésre alkalmas témákat, ahol a „világháborúból hazatérők nótái”-ra, az írott füzetek gyűjtésére külön felhívja a tanítók figyelmét (Szendrey 1920: 4–5). 1920-ban a hagyományos népköltészeti műfajok sorában a katonafolkloort, mint új gyűjtési témát nevezi meg az előadó.

A tudomány rögtön az első világháború után felfedezte a fogolytáborokat mint a néprajzi vizsgálódás számára új perspektívát jelentő terepet. A Turáni Társaság³ mozgalmat indított a tudományos intézetek körében,

³ Az 1910-ben alapított Turáni Társaság a keleti gyökerek kutatásával foglalkozik.

miszerint a különböző szakterületek kutatói a magyarországi fogolytáborokban őrzött oroszországi hadifoglyok körében végezzenek turáni eredetű elemekre vonatkozó kutatásokat. A társaság részéről Sebestyén Gyula tiltakozik a fogolytábor lakóinak tanulmányozása ellen. Azzal érvel, hogy a táborban fogva tartott finnek és észtek „fényes néprajzi irodalom”-mal rendelkeznek, „így nem vagyunk ráutalva, hogy tanulmányozásukkal ezt a szomorú alkalmat megörökítsük.”⁴

Később éppen ezen „szomorú alkalmak” megörökítése vált a tudományos kutatás tárgyává. A hadifogságból, frontról hazakerülő katonák beszámolóit, visszaemlékezései az alulnézet perspektívájával egészítik ki a történészek és politikusok által tudományosan és nagyobb összefüggésekben bemutatott történelmi eseményeket. „A nagy tudományos művekből szinte semmit nem tudunk meg a közkatona, a harcoló ember kálváriájáról, arról a lelki és testi szenvedésről, ami a bevonulástól kezdődően végigkíséri a hadseregben való szolgálatát. Mindezeket a haretéren, az első vonalban küzdő emberek élték át elsősorban. Erről hiteles képet maga a katona tud nyújtani, az, aki részese a gyötrelmeknek és a megpróbáltatásoknak” – írja Ujváry Zoltán Egri Gyula háborús emlékeit közreadó kiadvány előszavában (Egri 1992: 5).

Egri Gyula története nem az egyetlen ebben a témakörben a *Folklor és Etnográfia* sorozatban. Itt teszi közzé Szabó István a szolnoki gimnáziumi tanár, Winter András, első világháború ideje alatt írt naplóját. A naplóíró igazi értelmiségi magatartásról tesz tanúbizonyságot, amikor a világháborús viszonyok közepette is ismereteit állandóan gyarapította, hogy azokkal majd békeidőben tanítványai tudását gazdagítsa (vö: Szabó 1992: 5).

A rendszerváltozás után, amikor már nyíltan lehetett szólni a szovjet fogságról, a hadifoglyokkal való bánásmódról, magánkiadóknál, magánnyomdáknál rendre jelentek meg nyomtatásban a világháborúról, hadifogságról szóló személyes beszámolók, visszaemlékezések. A Vasvári Zoltán által közzétett címlistát (vö: Vasvári 2000: 546–547) a teljesség igénye nélkül a következőket folytathatnánk: Barna Sándor: *Alázatosan jelentem. Háborús visszaemlékezéseim* (2006), Szak István: *A szenvedések országútján. Fogolynapló* (2006), Korchmáros István: *A birodalom markában, 1944–1948. Hadifogoly életünk mindennapjai Szevasztopolban* (2005),

⁴ A Turáni Társaság felhívását az *Ethnographia* szerkesztősége teszi közzé a *Néprajzi hírek* rovatban 1915-ben.

Szalai Lajos: *831 nap szovjet hadifogság* (2004) Furkó Béla: *1944–48. Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkről és holtakról* (2005), Letenyei István: *Németországba hurcolt leventék voltunk. Levente- és hadifogoly történetek* (2005), Ponori Thewrewk Aurél: *Nyugatosok. Hadifogoly-émlékezések. Ember(ség)próbák szögesdrót mögött* (2004), Nádasi Alfonz: *Hadifogolynapló* (2004), Göcsei Imre: *A szögesdrót mögött. Egy hadifogoly naplójából* (2001), Torma István: *Négy év robot a vörös pokolban. Magyar hadifogoly visszaemlékezései* (2001), Mezei Gábor: *Hat évmegpróbáltatás. Egy munkaszolgálatos hadifogoly naplója* (2000), Zsigmond József: *Apám nyomában Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből: 1944–1948* (2002), Ráduly Béla: *Törhetetlen hittel. Egy hadifogoly emlékei* (2005).

Gyűjteményes kötetek is napvilágot láttak. Így például Ferencz Imre szerkesztésében: *Történetek a fogságból. Hatvan székely hadifogoly* (1997).

Jóval kevesebb számban, de még a rendszerváltás előtt is jelentek meg fogságtörténeteket tartalmazó visszaemlékezések: Daróczy Zoltán: *Egykor volt egy hadifogság... Egy hadifogoly visszaemlékezései* (1986), Halász Miklós: *Sokat kibírt az ember. Egy hadifogoly emlékei* (1935) Szóregi Béla: *Egy orosz hadifogoly naplója. Azoknak írtam, akik kommunisták Amerikában* (1953).

A háború- és fogságtörténetek tudományos igényű vizsgálata az 1990-es években kezdődött el, és a mai napig a tudományos érdeklődés fókuszában áll. A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság 2007-ben tematikus konferenciát szervezett *Az eltűnt katona* címmel,⁵ ahol a legújabb kutatási eredmények és a témában megjelent legfrissebb kiadványok kerültek bemutatásra, mint például a 2007-ben megjelent Benkő Levente – Papp Annamária szerzőpáros *Magyar fogolysors a második világháborúban* című összegző munkája (2007).

A falusi értelmiségiek a hagyomány megörökítése és a tudomány szolgálatának céljával bekapcsolódtak a gyűjtőmunkába, sorra látnak napvilágot a világháborús- és katonafolklor-gyűjtések (lásd: Nagy 2008).

⁵ A konferencián elhangzott előadások szövege a Kriza János Néprajzi Társaság évkönyvében látható napvilágot (Ilyés–Keszeg 2008).

Udvarhelyszéki pedagógusok háborús- és katonatörténetei

1. Bálint Dezső tanító 1929-ben született a Nyikó menti Székelyszentmiklóson. A majd 200 lap terjedelmű visszaemlékezéseit szülőfaluja megfigyatozásának történetével indítja. Kemény adatok révén jeleníti meg a település jelenbeli állapotát: 1930 óta az akkori 55 gazdaságból 1998-ra már csak 5 működik, 29 fiatal továbbtanult, oklevelet szerezve idegenben keresett megélhetést, 23 személy a falutól távol alapított családot, 11 férfi esett el az első világháborúban, 3-an a másodikban maradtak oda. A memoár a továbbiakban saját családjának története révén a település megfigyatozásának történetét meséli el.

Az *Előszó helyett* címmel ellátott legelső fejezet allegorikus története a második világháború borzalmairól szól, ezzel is jelezve, hogy a háború alapvetően meghatározta az elbeszélő gyermekkorát. A lírai hangvételi bevezető még az események ismertetése előtt bevezeti az olvasót a háborús idők elmúlást idéző hangulatába. Az elbeszélő gyerekfejjel vasárnap délelőtt kaszál a mezőn, a halálra ítélt mezei virágok látványa, a megkonduuló harangok fogoly édesapját, fronton sínylődő őt bátyját juttatják eszébe: *A háború borzalma még nem múlt el. És itthon szóltak a harangok. Hatalmas öbleikkel az ég felé fordulgatva zúgták fel a légbé kicsi unitárius falujuk népének fájalmát, keservét. Könyörgünk Istenünk, szűnjön meg a vérontás! Jöjjetek haza foglyok és katonák, legyetek már dolgos emberek, hiszen itthon asszonyok szántanak, és gyermekek kezében van a kasza.* Az emlékeit rögzítő nyugdíjas tanító többes szám első személyű beszédmódja arra utalhat, hogy a gyerekkori emlékek megjelenítéskor is a település népéért aggódva, a közösség nevében könyörög. A történet elbeszélője két világot állít egymással szembe: a távoli idegen frontok vérontásait és az itthon gyászos ünnepi csendjét, amint édesanyja a vasárnapi istentiszteleten fekete hárászkendőjébe burkolózva a háború borzalmait megélt családtagjaiért imádkozik.

A lírai bevezető fejezet után kerül sor az élettörténet mesélésére. Az elbeszélő lelkes hangon beszél a gazdasági világválság nehéz időszaka utáni *boldog békeidők* négy évről. Tizenegy éves kisdiaókként éli meg a magyarok bejövételét. Az esemény megnyugvást, békés hangulatot hozott a család életébe. Ez az időszak jórészt a Magyarországról érkezett Nánási Klára tanítónő személye révén került be a memoárba, aki új tanítási módszereivel meghatározóvá vált a majdani tanító életében. Ő javasolta a szülőknek

a gyerek taníttatását, így került fel Bálint Dezső a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium első osztályába. Itt érte meg a második világháború kitörését. *Minden reggel órák előtt felállva imádkoztunk a magyar honvédek győzelméért. És hittünk* – meséli memoárjában a tanító.

1944 májusában édesapját SAS behívóval⁶ elvitték a frontra, emiatt az *iskolai tanulmányok megszakítására* kényszerült. Édesanyja ment érte a szomorú hírrrel a gimnáziumba, hogy hazavigye Bálint Dezsőt Szentmiklóásra, ugyanis a legnagyobb fiúként rá várt a családi gazdaság átvétele. Keserű hangon ír édesanyja bánatáról: *Nem panaszkodott soha, csak hulltak, hulltak a könnyei. Csak néha hallottam: Jaj, Istenem, Istenem!* A memoár több fejezete során büszkén meséli az elbeszélő, hogy gyerekként megállta a helyét a gazdaság vezetésében, hogyan irányította a cséplést, vett részt a család fő helyett a kalákákban, szántott az ökrökkel a mezőn. Az unokák számára megörökített múlt idézése során elégedettséggel meséli, hogy ő gyerekként megbirkózott a felnőtt ember szerszámaival, édesanyja büszkeségére haladt a családi gazdaság, mindamelllett, hogy megélték a front átvonulását, még a kötelező beszolgáltatásoknak is eleget tudtak tenni. Sajnálattal jegyzi meg, hogy amíg a mostani gyerekek még azt sem tudják, hogy milyen munkálatok vannak a falusi gazdaságban az év során, ő háborús időkben *a kátét az ekeszarvához fogva tanulta*, télidőben az állatok gondozása és a favágás mellett még olvasásra is maradt ideje.

Egy következő epizód során édesanyja a focsani-i *fogolytáborban tett látogatásáról* mesél az elbeszélő. A történet az édesanyja megsérülése és hosszas betegsége révén kerül be az élettörténetbe.

A *menekültek befogadása* egy következő motívum a gyermekkor háborús éveinek felidézése során. A Székelykeresztúrról menekülő beteg asszony a fiával három hétig lakott az elbeszélő családjánál, aki a fiúval életre szóló barátságot kötött.

Egy következő történet a *foglyok hazalátogatásáról* szól. A közelben vonult át a csapat, így az elbeszélő édesapja éjszaka hazalátogatott, és a front esetleges átvonulása esetére tanácsokkal látta el (bunker ásása) az

⁶ Névre szóló katonai behívóparancs a második világháborúban Magyarországon a nem tényleges állományúak számára. A posta expresszküldeményként kezelte, címzettje köteles volt 48 órán belül bevonulni a kijelölt helyre. Nevét az első szavak: „Sürgős, azonnal siess” kezdőbetűinek összeolvasásából kapta.

otthon maradottakat. Ekkor szembesült azzal az elbeszélő, hogy nemcsak a fogolykatonák, hanem a falu lakossága is veszélyben van. Gyerekként menekült barátjával és testvérével meggondolatlanul veszélyes kalandra vállalkozott, így egy eltévedt ágyúgolyó becsapódása révén megtapasztalhatta *a háború közvetlen közelségét: Apám mikor hazakerült a háborúból, fogságból, és azt a bizonyos haditerepet katonai szakértelemmel megvizsgálta, a tanulságok levonása után azzal fejezte be, hogy ő a háborút megjárta, de ágyúgolyó hozzá ilyen közel nem esett le egyszer se* – írja memoárjában Bálint Dezső tanító.

A *Jönnek a muszkák* című fejezet az orosz csapatok bevonulásáról szól. Az elbeszélő gyerekszemmel követi végig először a német hadtest harci járműveinek elvonulását, majd az orosz csapatok bevonulását a faluba. A két nap eseményeinek bemutatása során különböző hangvételi történetek kerülnek elmesélésre. A vidám kedélyű, anekdotáiról híres nagyapa társaságában szemléli végig az elbeszélő az orosz csapat bevonulását, melyet úgy jelenít meg memoárjában, mintha vásáros komédiások vonulnának végig a falun: *Ekkor délután, egészen estig a falu népének nagy része a nagyvályúnál volt. Néztük a nagy vonulást. Csodálkoztunk. Jöttek kóboros szekerek is, benne asszonyokkal, harmonikaszóval. Énekeltek, mint a lakodalomban.* Még egy tréfás szóváltásra is sor került az ülepe alatt lyukas párnával lovagló hosszú lábú oroszral. A következő történetek viszont már *az átvonuló orosz csapatok pusztító tevékenységéről és a fosztogatásról* szólnak. Magukkal vitték a legszebb lovakat, a könyveket és a színdaraboknál használt festett színpalákat felégették, az asszonyokat zaklatták, vendégeltették magukat, miközben kirabolták a férfiember nélkül maradt családokat. Az elbeszélő a saját házukban megtörtént esetet meséli el részletesen, ahol életét veszélyeztetve csente vissza az oroszról édesapja féltve őrzött zsebóráját.⁷

Az 1936-ban született Balázsi Dénes, székelyszentléleki pedagógus, gyermekkori emlékeit idézve több történetet mesélt arról, ahogyan a

⁷ *Anyám jött hátra, hogy hol vagyok. Szállok le a létrán. Te ott mit csinálsz? Én mutatom a láncon csüngő zsebórámat. Elvettem az oroszról. Hát ez az apádé! Öröm és ijedtség! És még több ijedtség. Aztán a hátsó kerten át futás le a rétbe a törökbúzásba. Anyám sírt. Hátha agyonlőtt volna! Jaj, Istenem, hátha visszajő mérgében., és otthon valami bajt csinál. Este mertünk csak nagy lassan hazaorozkodni. Szerencsére a csapat még azon délután elvonult Kede felé. Visszafelé aztán nem jöttek, csak egy pár visszaszökött ló* – írja memoárjában Bálint Dezső.

német és orosz csapatok átvonultak szülőfaluján, Recsenyéden. Nyolc-éves gyereként pajtásaival a szomszéd kertben állomásozó német kocsik körül báméskodtak, csodálták az idegen, gazdagabb világot megjelenítő harcokocsikat, luxuscikkeket fogyasztó német katonákat. Gyerekként színes dobozokat gyűjtöttek, a fiatal legénykék újdonságnak számító illatos cigarettára tettek szert. Ehhez az alkalomhoz fűződik az elbeszélő első cigarettázása. A székely gyerekek örömmel gondozták az elvonuló csapatok után hátra maradt lovakat. A tanító gyerekkorára emlékezve csalódottan meséli, hogy a háborúban megkárosodó gazdák jogtalanul birtokba vették a gyerekek szórakozását biztosító felgyógyult lovakat. Az elbeszélő élettörténeti epizód arról is beszámol, hogy a háború idején sok falusi gazdaembert lovával és szekereivel együtt magával vitt, és háborús célokra használt fel a bevonuló hadsereg.⁸

Az elbeszélés szerint a kisgyerekek szemében az átvonuló hadsereg úgy jelenik meg, mint akitől érdekes tárgyakat lehet gyűjteni (*aztán örvendünk az elhagyott dolgoknak*), mint akik rájuk bízzák lovaik fűrésztését: *rendkívül tetszett nekünk, hogy meglovagolhattuk, úszathattuk, járhattunk velük...* Hasonló hangvételű a *történetek gyűjtésének története*,⁹ melyre utólag rosszállóan emlékszik a felnőtt elbeszélő. A veszélyes játék elmesélése után egy szerencsétlen esetről is beszámol.

Háborús időkben nemcsak a fronton harcoló katonák, hanem a falvak lakói is állandó veszélynek voltak kitéve, éppen ezért a *menedékhely*, *bunker* ásása több történet közös motívuma. A háború idején tizenöt éves Bálint Dezső, az éjszaka hazalátogató fogoly édesapja tanácsára maga ássa

⁸ *Őt elhajtották a lovával és a szekereivel, hogy a román hadseregnek szállítson munióciót egészen Tordáig. A szekere tönkre ment, a lovai elpusztultak, és amikor visszajött látta, hogy már annyira felépült a ló, gondolta, az ő lóva helyett ő birtokba veszi [...] Mi azt persze nem értettük meg, hogy neki ehhez mégiscsak joga volt, mert nemcsak egy lovat, hanem két lovat veszített el. Nohát ez az érzés ez megmaradt életünk végéig – meséli Balázsi Dénes.*

⁹ *Rengeteg lószert, robbanóanyagot találtunk. S én például... nagyon szépek voltak azok a csomagolások, ilyen tölténytárat, hogy hazavigyem, és valahova ugye magamnak én azt eltegyem. Hát feltettem a padlásra, s szerencsétlenségemre, de szerencsém is volt benne, apám ugye aztán megmentett. A szűszék mögé, gabonás szűszék mögé tettem, de nem figyeltem arra, hogy nagyon közel van, tehát egy méterre sincs a kályhacső, ami a padlásra a füstöt kivezette. S mikor apám ezt észrevette, felfedezte, hogy mi van, aztán nem... az volt neki a módszere, hogy magarázott. Aztán elmondta, tudod, hogy a házunkat fel tudta volna robbantani, s nem csak azt, amennyi itt van... azt mondja, a szomszéd házak is lementek volna – emlékezik Balázsi Dénes.*

ki másnap a család számára esetleges menedéket jelentő bunkert. Balázi Dénes, aki 1944-ben nyolcéves kisgyerek, arról mesél, hogy az édesapja által ásott bunkerben töltötték a szeptember 12–13-ra virradó éjszakát, *mert egész éjszaka lőtték az oklándi tetőről a kénosi tetőt*. Az ő édesapját is nemsokára elvitték SAS behívóval. Az elbeszélő arra emlékszik, hogy a falun átvonuló seregek látására kivonultak az emberek a kapuk elé. Ott volt ő is gyerekként, és nyugdíjas korára is élesen megmaradt az emlékezetében az az epizód, amikor az átvonuló katonák kezében meglátta Sztálin képét, melyre a világjárt szomszéd cigányasszony hívta fel a figyelmét.¹⁰

A román katonák átvonulásával kapcsolatba két történetre emlékszik Balázi Dénes. Mindkét történet főszereplője az *agresszív, fegyverének hatalmával visszaélő, fosztogató katona*.¹¹ A harcterekre vonuló katonák fegyverrel a kezükben tettek szert élelem kiegészítésre. A falusi portákon lelőtték a szárnyasokat, és megvendégeltették belőle magukat. Az elbeszélő arra emlékszik, hogy édesanyját fegyverrel kényszerítették, hogy megkészítse a katonák által szerzett ételmelet. Gyerekként oda voltak ültetve a tisztekkel az asztalhoz, velük együtt kellett étkezzenek. Hasonló epizódról mesél memoárjában Bálint Dezső tanító is.

A hidegvérrel tüzet nyitó, *kegyetlen katona* képe egy másik Balázi Dénes által felidézett történetben is megmutatkozik. Az elbeszélő gyerekként szemtanúja (*és az volt egy felejthetetlen látványom...*) egy olyan epizódnak, amikor a falun győztesként átvonuló orosz–román hadtestből egy orosz katona kegyetlenül, hidegvérrel sortüzet nyitott egy betegen

¹⁰ *Reggelre elcsendesedett minden [...] kimentünk a kapuba, s a szomszédba, ott lakott a szomszédunkban egy cigány család, aki történetesen Pécsen a polgármesternél volt szakácsnő [...], ügyes asszony volt. Ő a háború alatti magyar híradókból meg honnan ugye, s a rengeteg plakátból ismerte ugye Sztalint. Kimentünk a kapuba, s azt mondja, né Sztálin, megismerte, és mutatta, hogy Sztálin. Ez az oroszoknak, azt mondja, a vezetőjük. Na és ugye ez volt...*

¹¹ *A román katonáról van két olyan emlékem, amit ugye nem felejték el soha. Az egyik az, hogy a szomszédasszony sírva jött az anyám komámasszonya, azt mondja, hogy nézd meg, mit csináltak, az egész majorságomat lelőtték. [...] Egy ilyen román határvadász, ilyen félrecsapott sapkás határvadász, ült egy lovon, és odakiülte a legényét, hogy a paplant vegye el. Anyám megfogta a paplant, és kihúzta anyámat a kapun, mert nem akarta elengedni, és ez a szergent a pisztolyt ráfogta, és azt mondta, hogy ha nem engedi el, meglövi. Mer a kettő az nagyon kiegészíti egymást, mert a katona az ilyen... egyik hangos, a másik pedig az aki ennie kell, a másik a kényelméért ki tudja, mit le nem művelne – meséli Balázi Dénes.*

kuporgó német fogolyra. Az otthagyt holttestet az elbeszélő édesapja tisztességesen eltemette.¹²

Az 1899-ben született Gyulai Ilona tanítónő naplójában¹³ részletesen ír arról, hogy ő tizenéves lányként hogyan élte meg az első világháborút, a háborús események milyen hatással voltak családjára és a település életére. Két évvel idősebb fiútestvére, Zoltán, a hadi fogságból küldi leveleit. Majd a levelek elmaradásával a család aggodalma fokozódik, édesanyja és a család fájdalma emlékezik naplójában az elbeszélő, aki ebben az időben a sepsiszentgyörgyi tanítóképző növendéke. 1916-ban, a téli szünetidő lejártával éppen a kollégiumba készül visszautazni Gyulai Ilona, amikor Románia hadat üzent Magyarországnak, és Székelyföldről elindultak a menekülők.¹⁴ Az aggódo édesanya szekeret fogad, és azzal indul a három kisgyerekével menekülő nagyobbik lánya elé Marosludasra. A Komjátszegen élő család nyújt menedéket a nagyobbik lány, Gizi és családjára számra. A *menekültek befogadása* a háborús időket megjelenítő visszaemlékezések gyakori motívuma.

A hadüzenet a tanintézmények bezárását hozta magával, és akárcsak Bálint Dezső esetében a második világháború, Gyulai Ilona számára is a háborús események, Románia hadüzenete a *tanulmányok megszakítását* jelentette. Bálint Dezső földműves család gyerekeként, a családi gazdaság vezetőjeként négy év múlva, apja frontról való hazatérését követően mehetett vissza az iskolába. Gyulai Ilona tanítócsaládba születve a krízishelyzet után rögtön, a sepsiszentgyörgyi tanítóképző Debrecenbe való költözésével, tehát tanintézmény újraindulásával folytathatta elkezdett tanulmányait. Így emlékezik: *Jöttek a hírek a háborúról, meg a frontoktól távolabbi élet folyásáról. Így egyik nap egy rövid hír az újságban: a sepsiszentgyörgyi képző növendékei jelentkezzenek Debrecenben, a református képzőben. Erre engem kötéllel sem lehetett volna tartani. A*

¹² Ezt a katonát ugye hogy elvonultak az oroszok apám... más senki nem mert hozza nyúlni, hát apám ment oda, ugye megállapította, hogy meghalt, elvette ezt a... úgy nevezik a dögcéduláját... azt a halotti céduláját, és talán egy borotva, vagy mi volt, ilyen apró dolog a zsebemben. Megborotválta, felöltöztették, és a temetőbe, emlékszem, hogy hova temették el.

¹³ Gyulai Ilona tanítónő *Tizenegy testvér. Életem emlékeiből* című naplója a Kriza János Néprajzi Társaság adattárában található. A napló Keszeg Vilmos gyűjtése.

¹⁴ 1916-ban már vége volt a szünetidőnek, befejeztem a varrásokat, készen volt a ládám, hogy induljak Szentgyörgyre, hát jött a pap, s mondja, hogy Kolozsváron volt, Románia hadat üzent Magyarországnak, a székelyföldről elindultak a menekülők. Én ottmaradtam a félig csomagolt ládával – írja visszaemlékezéseiben Gyulai Ilona tanítónő.

naplóiró részletesen ír az utazáshoz szükséges rendőrségi igazolvány megszerzésének kálváriájáról.

A háborús idők az *életkörülmények megváltozását* hozták magukkal. Hosszú oldalakon keresztül beszél Gyulai Ilona tanítónő a debreceni kollégiumban töltött nehéz időkről, a szűkös körülményekről. A kontraprezentikus beszédmód¹⁵ az ínséges időket megjelenítő elbeszélések gyakori narrációs eljárása. A háború előtti sepsiszentgyörgyi évekre nosztalgiával emlékszik a háborús viszonyok miatt gyakran éhező debreceni kollégista: *Hol maradt a sepsiszentgyörgyi finom, változatos étrend?* – teszi fel naplójában a kérdést?

Gyulai Ilona tanítónő naplójában részletesen beszámol a debreceni tanintézményben töltött két évről. A kollégium védelmet biztosító falai között békében folyt az oktatás, szabadidejükben a tanítóképzős lányok meleg ruhát kötöttek a frontokon harcoló katonáknak.

A memoárok megörökítenek olyan epizódokat is, melyekben a háború végén a *visszavonuló csapatok szállást kérnek* a település portáin.¹⁶ A harcok befejeződtek, az ellenség katonái, mint egyszerű, tisztességes emberek jelennek meg ezekben a történetekben. Míg korábban hatalmaskodtak, önkényeskedtek, fosztogattak, a háború befejeztével *maguk éllelmezték magukat, a falusiaktól vásároltak szükségességeket, semmit nem vettek el csak úgy* – emlékezik Gyulai Ilona. A német katonák barátságosan viselkedtek, érdeklődtek a szállást biztosító családról, és fényképek alapján ők is beszéltek övéikről.¹⁷

A háborúból hazatérő szeretett családtagok *viszontlátásának öröme* a vizsgált élettörténetek, memoárok jellegzetes motívuma. Bálint Dezső

¹⁵ Jan Assmann írja, hogy ez a fajta emlékezet „a jelen hiányosságaiból kiindulva egy olyan múlt emlékét idézi vissza, amely többnyire a hőskor vonásait ölti. Ezek az elbeszélések egészen más fényben láttatják a jelent: a hiányzót, az eltüntet, a kivesztett (...) hangsúlyozzák, tudatosítják a szakadékat „egykor” és „most” között. A jelen (...) viszonylagossá válik a szebb múlthoz képest” (Assmann 1999: 79).

¹⁶ Októberben kisebb csapat német katona vonult be a faluba, három tiszt vezetésével odajöttek szalásért. Azt hiszem, rajtam kívül esetleg a pappal tudtak valamennyire értekezni, bár akkori időben a gimnáziumokban a latin, a teológián az angol volt kötelező. Valahogy annyit megértettem, hogy csak egy éjszakai pihenőről van szó, a három tisztnek ott volt a másik szobánk, a katonáknak az iskola – emlékezik Gyulai Ilona.

¹⁷ A frontokról küldött székely katonák levelei is beszámolnak a fegyverszünetek emberi pillanatairól, amikor a közeli ellenséges csapatok kommunikáltak egymással, esetenként még barátságok is szövődtek a német és a magyar katonák közt (vö: József 2000: 308).

tanító visszaemlékezésében megörökíti azt az 1848-beli tavaszi napot, amikor a falu határában szántva meglátta a frontról négy év után hazaérkező édesapját: *Szántottam külső törökbúzás kertben. A göröndön ülve tízóraiztam. Láttam, hogy jó kifele egy orosz katonasapkas. Közelebből már észrevettem, hogy fogoly kell legyen, és kifelé, Kedének irányít. Még elgondoltam – immár aki még él, mindenki hazajött, de mi talán hiába várunk. Vajon mi van apámmal? A kicsi sovány ember a barázda mellett megáll, néz és kérdi: Megismersz-e fiam? És zokogva ráborult a frissen szántott földünkre.* Az elbeszélő életében a frontról hazatérő édesapa az elkezdett tanulmányok folytatásának lehetőségét jelentette. Őszre a 45 kilóra fogyott édesapa felerősödött, újra átvehette helyét a családi gazdaság vezetésében, így Bálint Dezső négy év kényszerszünet után több hasonló sorsú társával együtt felvételizett a székelykeresztúri tanítóképző első évfolyamára.

A hazatérő édesapa viszontlátásának öröméről számol be Balácsi Dénes is. A katonák fizikai és lelki megpróbáltatásáról, a hiányos élelmezéséről tanúskodnak a hazatérő lesoványodott, tönkrement katonák leírásai: *S hát mi persze nagyon örültünk, mert ugye ott volt, már szeptember vége volt, amikor emlékszem, hogy hazajött. Nagyon szakállason és lesoványodva, nagyon fáradtan.*

Az első részben vizsgált történetekben a falusi értelmiségiek egyes szám első személyben jelenítették meg világháborúkkal kapcsolatos gyermekkori emlékeiket. Ugyanazokat a történelmi eseményeket másként élte meg a nyolcéves gyerek, akinek az idegen katonák átvonulása színes dobozok, töltények gyűjtését, katonák lovainak fűrösztését, meglovaglását jelentette. Édesapját elvitték ugyan a frontra, de mivel négygyerekes családapája volt, egy családi fénykép és jegyzői nyilatkozat felmutatásával hazaengedték, így biztosíthatta az otthon védelmét. Másként élte meg a világháborút a falusi földműves család tizenöt éves gyereke, akinek édesapja frontszolgálata az elkezdett tanulmányok megszakítását jelentette. Szükség volt rá a családi gazdaságban, öntudatosan végezte a felnőttek munkáját, életét veszélyeztetve megvédte a családi vagyont, amikor az orosz katonák a faluban fosztogattak. A tanítócsalád gyereke a háborús események következményeként tanulmányait szülőföldjétől távol, szűkös körülmények között Debrecenben folytatta.

2. Ugyancsak sorseseemény nemcsak a gyerek, család, hanem a település életében is a foglyok hazatérése. A memoárokban megfogalmazásra kerülnek a szülők, nagyszülők, rokonok fogságtörténetei is. Ezek már nem a vizsgált visszaemlékezések, memoárok, élettörténetek elbeszélőinek személyes élményei, hanem a család történetének emlékezetre méltó eseményei. A memoárok a családi emlékezet megörökítését is szolgálják.

Balázi Dénes édesapját SAS behívóval elvitték, és szanitécként vették be a Szászrégen melletti üvegsúri csatába. A harcmezőn közvetlenül szembesült a *háború borzalmaival*: *Halottak, itt az üvegsúri csatában úgy beborították a harcteret, hogy földre nem lehetett lépni, csak halottra, s állat, ember ott összevegyülve* – meséli az elbeszélő édesapja, aki kihasználva, hogy egy súlyosan megsérült sebesültet a tűzvonal-tól távol eső kórházba kellett szállítani, barátjával együtt megszökött a harcterről. A *szökési kísérleteket elmesélő történetek* gyakoriak ebben a műfajban. A Balázi Dénes édesapjának szökési históriája a *románul tudás előnyét* valamint a *civil lakosság segítőkészségét* emeli ki. A menekülőket két esetben is a nyelvismeret mentette meg. Először egy román asszonnyal szót értve sikerült a katonabakancsért cserébe a szökéshez szükséges civil ruhára szert tenni, aki még figyelmeztette is a menekülőket a Görgény völgyi románok magyarelles megnyilvánulásaira. A hazafelé vezető úton az orosz katonák ezúttal mint civileket fogták be a szökevényeket a sebesültek szállítására, utána meg fogva tartották egy istállóban. Az elbeszélés szerint ezúttal is a román tudás mentette meg a foglyokat, mivel egy családi fénykép segítségével sikerült megértetni a moldáviai román őrkatonával, hogy ők hazafele tartanak, így az futni hagyta őket.¹⁸

Egy másik szökéstörténet a *foglyok „kicszerelésének”* esete kapcsán kerül elmesélésre. Balázi Dénes meséli édesapjának történetét, aki volt

¹⁸ *Aztán itt is megint a román tudás annyit segített, hogy hozza mert szólni az őrhöz, és habár ez besszerábiai román volt, tehát moldáviai román. Elővette a családi képét, amit állandóan magával hordozott, s megmutatta, né, nézz ide, azt mondja, én megyek haza, haza akarok menni. Na aztán megegyeztek, hogy ő nem engedi el, de el kell menjen, azt mondja most ő, figyelmeztette őket én most elmegyek, szólok a társamnak, hogy el kell menjek a bajomra, tehát szükségemre, s ti ezalatt azt mondja igyekezzetek innen a pajtából hátrafele vagy merre eltűnni, de én azt mondja, nem felelek. Ha nem tudtok elbújni, azt mondja, lehet, hogy riadó lesz, s utolérlek. Na de sikerült nekik onnan eljönni* – meséli Balázi Dénes édesapja szökésének történetét.

orosz fogolytársának segítve maga került bajba.¹⁹ Ez a történet is a civil lakosság segítőkészségéről szól. Az elbeszélő gyerekkori emléket meséli: *mi a kerteken ott csüngtünk, s néztük, hogy kísérik a foglyokat...* Egy ilyen alkalommal az egyik fogoly az elbeszélő édesapjának nevét kiáltotta, és tőle küldött üzenetet a családjának, hogy menjenek Oklándra, vigyenek italt, élelmet és értéktárgyakat, mert azzal ki lehet váltani az ott állomásozó foglyokat. Az elbeszélő édesapja, aki négygyerekes családapaként egy rendelet folytán hamarabb hazakerült a frontról, szívesen segített volt bajtársának. Csakhogy az elbeszélés szerint az oroszok becstelenuil jártak el, a fogoly kiváltását úgy bonyolították le, hogy a javakat is elvették, emellett az elbeszélő édesapját is ott tartották embert emberre cserélve. A szökésben ezúttal az est homálya és a közeli kukoricás segített Balácsi Dénes édesapjának.

A néptanítók memoárjaikban megörökítik a családi emlékezetben élő *meneküléstörténeteket*. Bálint Dezső a nagyanyja élettörténetének rekonstruálása során elmeséli, hogyan élte meg nagyanyja családja a románok betörését. A családfő az első világháború frontján harcol, amikor megérkezik 1916-ban a románok hadba vonulásának híre. Az elbeszélő nagyanyja szekéren menekíti családját. (Hasonló történetre emlékszik gyermekkorából Gyulai Ilona tanítónő.) Német segítséggel időben visszaszorítják a román csapatokat, így hazatérhetnek a menekültek.

A hadifoglyok dolgoztatása, a kényszermunka gyakori motívuma a memoárokból megjelenő háborús történeteknek. Bálint Dezső édesapja a fogságból hazatérve a doneci²⁰ emlékeiről mesél. A szénbányában dolgoztatták a foglyokat. Többet nem tudunk meg a memoárból erről az élettörténeti epizódról. Az elbeszélő arra emlékszik, hogy amikor édesapja az ottani helyzetről mesélt, *mindig szétnézett, nem hallja-e valaki*. Nemcsak a magyar foglyokat dolgoztatták Oroszországban, hanem az orosz foglyokat is munkára kényszerítették Erdélyben. Bálint Dezső tanító nagyanyja élettörténetének mesélése során jegyzi meg memoárjában, hogy: *A háború alatt orosz foglyok segítették a férfihiányos családokat a munkában*.

¹⁹ Aztán volt neki egy ilyen sztorija, hogy magyarokat kísértek el. S ezek között ott volt az az egyik fiatal kollégája, a foglyok között, akit ott hagyott ő Ukrajnában ott a Cseremis folyó mellett.

²⁰ Oroszország legnagyobb szénvidéke.

Bálint Dezső nagyapja az első világháborúban huszárként harcolt az osztrák–magyar hadseregben. A mindig „komédiázó” székely ember tréfásan megválaszolja a történelem iránt érdeklődő unoka, a majdani tanító háborús életre vonatkozó kérdéseit. Így kerül be a memoárba egy adoma a magyar huszárról.²¹ A történet tanulsága: a harcmezőn a túléléshez ösztentartás és megfontoltság szükséges.

A székely ember háborús viszonyok közt is működő akasztófahumorára, csavaros észjárására vall a 103 éves Lukácsi Mózes oroszok bejövetelkor tett megjegyzése is: *Hadd el fiam! Ezeknek a vén nagyapjok is járt itt!* Bálint Dezső az 1944-es orosz bevonulás kapcsán memoárjában elmeséli szülőfaluja legidősebb emberének 1849-re vonatkozó emlékeit. A *fosztogató orosz* hadsereg a fehéregyházai csatát követően is végigvont a településen. A népi emlékezet szerint akkor is elhajtották a legszebb állatokat.²²

Gyulai Ilona tanítónő testvére az első világháború idején megjárta a szerbiai frontot, ahol megsebesült, és hazakerülve könnyebb beosztást kapott: ő vezette Kolozsváron a katonák ételmezését. Ilyen pozícióba kerülve azt tapasztalta, hogy *a háború sokak számára a meggazdagodás lehetőségét* jelentette. A hadiszállítók becstelének, csálnak, ezért éheznek és fáznak a foglyok, meséli otthon a családnak Szerbiai emlékeit. Ezek, a testvére által mesélt háborús történetek ébresztik rá a tanítói pályán sok negatív tapasztalatot megélt Gyulai Ionát, hogy a világ a becstelen

²¹ Szívesen hallgattam háborús históriáit. Volt, miről beszéljen. Az I. világháborút az osztrák–magyar hadseregben huszárként harcolta végig. És hazajött. Hogy lehet, hogy papámat nem vágták le? Kérdeztem. Pödört egyet a bajuszán, és kihúzta magát. Arra kellett ügyelni – és ujjával előre mutatott, hogy a kavarodásban az ember ne maradjon egyedül – mondta összehúzott szemmel –, mert hanem közrefogták, s levágták.

– Hát mi úgy tanultuk, hogy a vitéz huszárok egyedül ugrattak be az ellenség közé – húztam ki én is magamat.

– Az ott is maradt – intett nagyapám a csonka ujjával a föld felé. Vitézkedni is csak ésszel szabad – zárta le a témát. „Hö! Az nem úgy mönyön.” – mondta később.

²² Mondták, hogy Csíkból már átjöttek az oroszok. A 103 éves Lukácsi Mózes bácsinak mondtuk: Hallja-e apó, jönnek a muszkák! A nagydarab öreg csak a botja végét tette tovább. *Hadd el fiam! Ezeknek a vén nagyapjok is járt itt* – mondta csendesén.

Elmesélte volt, hogy annak idején Fehéregyházáról feljött volt egy néhány orosz, és a csordából olyan két ökröt hajtottak el, hogy „Még most is megüsmerném”. „Meg én, ha meglátnám” – tette utána. Nyolc éves volt akkor, és csordaterelő Csereháton.

emberek számára kedvez, a megvesztegetés útján történő érvényesülés egyre inkább általánossá válik.²³

A második részben vizsgált egyes szám harmadik személyben mesélt háborús- és fogságtörténetek a családi és közösségi emlékezetnek részét képezik. A világháborús frontokról hazatérő családtagok beszámolóí helyet kapnak a néptanítók élettörténetében, ugyanis a múlt, a közösségi emlékezet megőrkötése, áthagyományozása az értelmiségiek memoárjának megfogalmazott célkitűzése. A vizsgált történetek a háború borzalmairól, a foglyok dolgoztatásáról, szökési kísérleteiről, a családok menekülésekről, az átvonuló csapatok fosztogatásáról, a becstelen hadiszállítókról, és a foglyok éhezéséről szólnak. A háború vége, a hadifoglyok hazatérése megkönnyebbülést hoz a család életébe. Testileg felépülve, megerősödve kézbe veszik a családi gazdaságot, így a háború idején iskolából kimaradt fiúgyermekek folytathatják tanulmányaikat, az asszonyok felhagyhatnak a megerőltető férfimunkák végzésével, helyreállhat a családban a rend.

3. A néptanítók, falusi értelmiségiek élettörténetükben, visszaemlékezéseikben megőrkötik az életükben sorseseeményként megélt katonaságuk történetét. A háborús és katonatörténetek mesélése különböző céllal történhet, mint például az információátadás, tanítás, példamutatás, az emlékezés öröme stb., többek közt meg kell említenünk a szórakoztatást is. Bálint Dezső például memoárjában a katonatörténetek mesélése során megjegyzi, hogy: *csak érdekesebb eseményeket idézek fel, mert a hosszú katonai históriákat sokan unják is hallgatni.* Az *Applikáció* című fejezet bevezető részéből idézett megjegyzés nevezhető retorikai fogásnak is, melyet egy katonai hadgyakorlat részletes leírása követ.

Bálint Dezső, székelyszentléleki tanítónak már tanítóképzős éveit meghatározta a sorkatonai behívó. Mivel fogoly édesapja helyett át kellett vegye a családi gazdaság vezetését, négy év kihagyásával felvételizhetett a székelykeresztúri képzőbe. Már az iskolai évek alatt kétszer megkapta

²³ *Feri akkor már Kolozsváron vezette az átmeneti csapatok részére létesített katonai konyhát, így néha hazalépett, mesélt a Szerbiában töltött idejéről. [...] Ő elég tájékozott volt, felhíborodással tárgyalta, hogy a háború mennyi lehetőséget adott egyeseknek a hirtelen meggazdagodásra. Ugyancsak az ő értesülései alapján jöttem rá, hogy megindult a megvesztegetés útján érvényesülés lehetősége, ami fokozatosan széles, terebélyes ágazatú fává, a vesztegetések ezerféle mérges virágát produkáló alattomos eljárásá nőtt napjainkban.*

a katonai behívót. Attól tartott, ismét tanulmányai megszakítására kényszerül, így több hasonló sorsú tanuló társával együtt a harmad és negyedik évet egy évbe sűrítve Sepsiszentgyörgyön fejezte be tanulmányait, szerzett képesítő vizsgával tanítói oklevelet. A tanítóképző, kollégium biztonságot nyújtó, humánus környezetéből kikerülve csupán egy hónapot tölthetett a katedrán, ugyanis megérkezett a már rég esedékes behívó. Bákóban a gyalogos ezredhez sorozták be, onnan irányították át a lovas tüzér alakulathoz, egy altiszti iskolába. Jó tanulmányi eredményeinek és alkalmazkodó természetének tulajdoníthatóan katonai pályája felfele ívelt, fél év múlva már kiképző altiszt volt, majd az ezredes maga mellé szólította irodai munkák végzésére. Így emlékszik vissza erre az időre: *Emberekim szerettem, pedig magyar voltam. Ez a 33 román katona nem járt rosszul velem. Feletteseim is meg voltak elégedve.*

A színmagyar környezetben felnőtt Bálint Dezső iskolai éveire emlékezve memoárjában többször ír a román nyelv tanulásának nehézségeiről. A katonaság jó alkalom volt számára a *hiányos nyelvismeretek bővítésére. Örvendtem, hogy most már románul is tudok [...] nekem az egészről a román nyelv túrhető elsajátítása volt a legfontosabb* – elégedetten jegyzi meg visszaemlékezéseiben, ahol arra is fény derül, hogy az etnikai különbözőség nem jelentett nehézséget az elbeszélő életében. A memoárban megörökített történetek arra utalnak, hogy katona katonával barátkozott, sorstársak közt nem számított a különböző nemzetiség. Boldogan emlékszik vissza például arra a családi nyaralásra, amikor a tengerparton román katonabarátjával találkozva két héten keresztül a közös emlékekről, a katonaevekről beszéltek: *Jól esett találkozni és érezni, hogy egy magyar és egy román összeölelkezve örülnek egymásnak*²⁴ – emlékezik az elbeszélő. A katonaság, mint az életre szóló *barátságok kötésének* helye és ideje, több élettörténet közös motívuma.

A krízishelyzeteket a barátok társasága teszi megélhetővé. Még három hónap lett volna hátra a másfél éves katonaságból Bálint Dezső

²⁴ Úgy gondolom, fontos megjegyezni, hogy a memoár 1998-ban íródott. Az elbeszélő tanítóként, kultúrigazgatóként tanúja volt a román állami hatalom 1989 előtti diszkriminatív, magyarellenes politikájának. Ez érződik át a „pedig magyar voltam” megjegyzésén is, amely éppen arról szól, hogy az elbeszélő katonasága idején, 1951–1953 között a bákói katonai alakulathoz nem jelentett hátrányt a kisebbségi etnicitás.

számára, amikor változott a rendszer, és egy rendelet révén három évre növelték a sorkatonai szolgálat idejét. A bákói alakulat magyar katonái együtt indultak a hosszú idő óta először engedélyezett kimenőre. *Most különösen szükség volt, hogy túlélő vigasztalást, reményt öntsünk egymásba* – emlékezik az elbeszélő. Az idézett történetből megismerhetjük a katonadalok fejt bűnnek eresztő, *nótázó katonáját*, aki a tiltás és figyelmeztetés ellenére virtusból is folytatja az éneklést.²⁵

Az *éhező katona* képe is gyakori motívum a vizsgált történetekben. Háborúidőben a rossz gazdasági helyzet, az akadozó fronti szolgálat, a hadiszállítók becstelensége stb. sok más oka lehet a katonák éheztesítésének. Bálint Dezső *Katonakapca* című története egy katonai hadgyakorlatot ír le részletesen, amelynek az elbeszélő szerint *egyik célja, szoktatni a katonákat a háborús helyzetekhez. Szoktatni a hideg, az eső elviseléséhez, az álmatlansághoz, nehezebb feladatok teljesítéséhez, a szomjúsághoz és még az éhezéshez is*. A történet az elbeszélő és csapata táplálékszerzéséről szól. A *találékony katonák* a közelben pásztorokódó bács segítségével jutottak élelemhez, melyért cserébe a segítőkész pásztoroknak ajándékozták meleg katonakapcájukat, arra gondolva, hogy a hadgyakorlat végén pótolják azt az alakulat raktárából. Elérzékenyülve emlékszik az elbeszélő a szeretett nagyapa személyére hasonlító öreg báccsal kapcsolatos történetre.²⁶

A katonák dolgoztatása nemcsak a fogságtörténetek motívuma. Bálint Dezső memoárjának *Katonadolog* című fejezete a regruták mindennapi feladatairól, a parancsszóra elvégzett munkáiról szól. A gyakorlati célokat szolgáló tevékenységek, mint például a favágás, krumpli válogatás mellett sokszor értelmetlennek tűnő munkák elvégzésére is sor került. Ez

²⁵ *Akár jó- akár rosszkedvében van az ember, kell egy-két pohár bor. Így van a katona is. Ha kimenőt kaptunk, első tervünk volt meginni valamit. Barátokkal pohár mellett beszélgetni, egymást vigasztalni. Legtöbbször ez történt – indítja a mesélést Bálint Dezső tanító.*

²⁶ *Az öregnek könnyei is eleredtek, amikor a jó meleg kapcát a kezében forgatta. Most már az opincaban nem fázik meg a lába. Aztán pakolt nekünk egy jó darab sajtot és túrót, hogy vigyünk a társunknak is. Nagyon jól esett, ahogy örvendett az a szegény magányos öregember. Nekem is könnyes lett a szemem, amint búcsúzásokor megölelt. Nagyon hasonlított nagyapámra, akit már nyolc éve, hogy eltemettünk.*

utóbbi főleg büntetések következménye. Célja a katonák fegyelemre, feltétlen engedelmességre való szoktatása.²⁷

A katona gyakran került *váratlan helyzetek* elé, kiváltképp akkor, ha a könnyebbnek ígérkező munkára önkéntesen jelentkezett. A tisztek ezzel leckéztették meg a számító, spekuláló regrutákat. Példa erre a fejsze használata nélküli favágás, és a filmnézés helyett romlott krumpli válogatásának története.²⁸

A *katonai felszerelés*, ruházat tisztán, rendben tartása a regruták mindennapos feladata volt. Ennek meg is volt a hozadéka, mivel az utcán fényes, rendezett egyenruhában büszkén megjelenő katonát a nők bálványozták, a gyerekek irigységgel szemlélték, a hivatalokban és mulatóhelyeken megkülönböztetett bánásmódban részesítették.²⁹

A *katonák szorgalmát* lóporral³⁰ mérték. Erről szól Bálint Dezső memoárjának egy fejezete, mely a román katonák találékonyságáról szól. A tele van lóporral szólásnak egyfajta magyarázatát³¹ is közli a történet, mely a lovasezrednél működő lóporkereskedelem titkos üzleti társulatát is bemutatja. A lovak tisztításánál pontosan elvégzett munkát lóporral kell bizonyítani. A tiszta, ápolts lova miatt bajba kerülő elbeszélő „lóporral tele lévő” román katonakollegájától cigaretta fejében tesz szert a szorgalmát bizonyító lóporra, ezzel sikerül „lóvá tenni” a tisztet, aki a cserekeresked-

²⁷ *Aztán ha egy szakaszt valamiért megbüntettek, Azok a következő vasárnap délután, ha más hasznosabb munka nem került, akkor az egyik raktárból mindent áthordtak a másik raktárba. A másik vasárnap aztán egy más csapat visszahordta. Ez így ment oda-vissza. Itt a munka nem volt befejezve soha. Lehetett folytatni bármikor* – írja memoárjában Bálint Dezső.

²⁸ *Hogy regrutának mire jó jelentkezni és mire nem, ezt kiszámítani nem lehet* – indítja a humoros – ugyanakkor a regruta számára kemény munkát jelentő – történetek mesélését a tanító.

²⁹ *Amikor teljes felszereléssel mentünk ki az ezred udvarán keresztül, majd át a város egy részén csillogva-villogva a lovak hátán, a ragyogó felszereléssel, mindenki bámult és mosolygott. Néztem a járdán lévő, szájukat tátó kamaszok arcán az irigységet, hogy milyen jó élet is az a katonaélet* – írja memoárjában Bálint Dezső.

³⁰ Az istállózott ló naponkénti tisztogatásánál a vakarás alkalmából a lóvakaró fogai közé gyűlt finom por. A kocsis a lóport a vakaró fogai közül az istálló tisztára sepert földjére a ló faránál párhuzamos sorokba veri ki (sorpor). Ez a bizonyítéka a rendes ápolásnak (lásd Balogh 1980: 467).

³¹ A szólás tényleges eredetére eddig még nem találtam választ, az általam ismert szó-lásszótárak nem tárgyalják.

lem további folytatását illetően „lovat ad alája”, megdicséri találékonyságáért mondván: „Vezi băiatule, ai învâțat cum se face treaba”.³²

A tisztek *példát statuáltak* egy-egy negatív esettel, ezzel megelőzve a katonák folytonos figyelmeztetését, ellenőrzését. *Egy megjárja. A többi tanul belőle* – meséli Bálint Dezső az őrségen megtörtént esetet. A saját őrségtörténete azt bizonyítja, hogy a hatásos példa mennyire félelemben tartotta a katonákat. Utólag nevetést válthat ki az olvasóból a csattanóra záruló történet, de megfogalmazásra kerül benne az éjszakai őrséget teljesítő katona félelme. *A fegyház jutott eszembe* – meséli memoárjában az elbeszélő.

A memoár megfogalmazása során több megerőltető hadgyakorlat idéződik fel az elbeszélő emlékezetében, melyekből az olvasóközösségre való tekintettel szelektál. A katonai szolgálattól mentesülő unokái számára részletesen megjelenít egy pár *megrendezett csatát*. Utólag úgy látja, hogy ezek a hadgyakorlatok azt szolgálták, hogy át tudta érezni a tényleges harcokban küzdők szenvedését. *...éjjel nappal mennyit fáradoztunk, de ha a Don-kanyari honvédekre gondolok, ahhoz képest a miénket szégyen is említeni. Erről panaszkodni a rájuk való tekintettel illetlenség is volna. De akkor legalább egy kissé átéreztem a szenvedésüket* – meséli Bálint Dezső. Kritikusan ír az előkészületekről, visszagondolva azt látja, hogy mennyire nevetséges volt a tisztek buzgó igyekezete, melyet az előreléptetés reményében kifejtettek.³³

Ebbe a sorba kívánczik két tréfás katonatörténet bemutatása, amely a hatalmaskodó, kemény parancsokat osztogató, büntetéseket kirovó *tábornokok nevetséges helyzetbe kerüléséről, inkompetenciájukról* szól. Ezekben a történetekben a sokszor megalázott katona felettese, a tábornok fölébe kerül, elégtételt nyer. Ahogy Bálint Dezső írja: *egyszer, amikor a parancsnok szomorú, és a katona hal meg a röhögéstől*. A két történet kétféle tábornoktípust jelenít meg, akik a parancsok osztogatásánál egyformán következetesek, de a kudarcot különbözőképpen élik meg. A

³² Magyarra fordítva kétértelmű kijelentés: 'Látod, fiam, megtanultad, hogyan végezd a dolgod'. Vagy: 'Megtanultad, hogyan kell intézni a dolgot'.

³³ *Napok óta készültünk az applikációra. Valahová megyünk. Az ezred össztűzzel kell az ellenséges állásokat szétverje. Már napok óta lázas munka. Az irodákon idegesség, az ezred minden zugában parancsosztogatás, idegesség, futkosás, kiabálás. Jön, hogy valahová elbújnak, és jól kiröhögjem magamat. Hogy ezek a tisztek milyen komolyan veszik, röhögnivaló. Hiába, na. Ez a szaknájuk, ebből élnek. És a siker nem maradhat el.*

tereplovaglás során *kaszkétáját* elvesztő tábornok a katonák megszegésével leplezi kudarcát. Egy másik történetben az ezredhez érkező generális a gyakorlat szemléltetése során kétszer is kudarcot vall. Tekintélyét elvesztve megszegyenülten hajtott el kocsiján. A katonák úgy emlékeznek erre a történetre, amely miatt megérte elszenvedni a nehézségeket.³⁴

István Lajos, Korondon született népművelőt 1941-ben sorozták be magyar katonának. Élettörténetében részletesen ír a *berukkolásról*, a bevonulást megelőző estén sorra kerülő zenés mulatságról. A rokonság a berukkoló katonát a falu végéig kísérte. *Annyi nép volt összegyűlve, mint egy temetésre* – írja István Lajos (lásd Kovácsné 2006: 500). Hasonlókról számol be Nagy István, zetelaki tanító, aki az idős rokonokat kikérdezve rögzítette a katonalátó szokását. Zetelakán viszont az összegyűlt tömeget a lakodalmas menethez hasonlítják: *Mikor mennek katonának a legények, ugye azelőtt besorozzák, egy búcsúestet tartanak a leányoknak s a legényeknek s a rokonoknak. S arra összegyűlnek... mint egy lakodalom, olyan, olyan. Há ugye most már szokás, most már pénzt is adnak, de akkoriban nem adtak pénzt, hanem ezzel búcsúztatták a legényt. Aztán ha hazakerült a katonaságtól, akkor hazakerült, s ha meghalt valahol a frontokon ugye, hát akkor ezt úgy vették, mintha el lett volna lakadalmazva. Olyan szép szokás volt.*

István Lajos élettörténetében megjelenített történetek a *tehetségével társai közül kiemelkedő katonáról* szólnak. Az elbeszélő katonatársai és a felettesei rendelkezésére verseket írt, melyekkel bizonyos kiváltságokra tett szert. A tisztek az István Lajos által írt költeményekkel udvaroltak, az általa mondott vicceken szórakoztak. Tehetségével a szakácsok körében is népszerű volt, így dupla adag vacsorát kapott (lásd Kovácsné 2006: 502).

A szigorú katonai rend betartása kötelező. A szabályok megszegése komoly büntetéseket von maga után. István Lajos önéletírásában öt fajta büntetésmódot jelenít meg: a fordított menetöltözetben való jelentkezés a sorból való kilépésért járt, az ajtót be nem csukó katona ajtóval a hátán kellett megkerülje a laktanyát, és százszor leírja fogadalmát, miszerint ezentúl be fogja csukni az ajtót. A díszbeszéd, a lehetetlen testhelyzetben való étkezés apróbb kihágásokért kirótt büntetési módnak számított. A

³⁴ *Volt egy nagy jelenet, amiért nem bántam meg, hogy ott voltam. Pedig elinduláskor azt hiszem, még a szentek is a szánkra szöktek* – indítja az epizód mesélését Bálint Dezső tanító.

katonák egymás közt is alkalmaztak büntetéseket. Például a lopáson ért cigányt az ügyeletes tiszte beleegyezésével megpokrócozták (vö: Kovácsné 2006: 502–503).

Az idő előtt történő leszerelés szégyen volt a közösség előtt. Ezek a gondolatok foglalkoztatják a kiújuló tüdőbetegsége miatt korábban leszerelt István Lajost a hír hallatán (vö: Kovácsné 2006: 505). A háború ideje alatt viszont már nem tettek különbséget egészséges és beteg ember köz. 1944 szeptemberében a közösség nyilvántartásának anyagával útra kellett indulnia István Lajosnak. Élettörténetének jelentős részét a háború borzalmainak megjelenítése teszi ki. Civil népmozgalmi nyilvántartóként járta meg a háborút, nap mint nap élete veszélynek volt kitéve. A hazafele vezető út a szálláskeresésről, az élelemszerzésről, a bujkálásról szól (vö: Kovácsné 2006: 516–547).

Kovács Mihályt 1944-ben tizenkilenc évesen sorozták be katonának. A következő évben kivitték a frontra. Élvonalban harcolt, ahol több társa életét vesztette. A háború borzalmainak megjelenítése élettörténetének hosszasan mesélt epizódjai. Az éhséggel és a hideggel való küzdelem a vizsgált élettörténetek háborúra vonatkozó epizódjainak közös motívuma. Az elbeszélő 1945. szeptember 1-jén került haza *leronygyolódva, lesoványodva, de kezdődött a tanítás 15-én* – meséli élettörténetében. Testileg, lelkiileg megviselve folytatta a háború miatt megszakított tanulmányait. A háború utáni időszak megjelenítése az emlékek meséléséről, a háborúban odamaradt tanárok gyászáról, túlélők a lelki felépüléséről szól.³⁵

Az 1918-ban Székelyföldváron született Márkodi Siklódi Sándort³⁶ 1939 novemberében sorozták be katonának a tordai hadkiegészítő ezredhez. Onnan Szinajára került a hegyivadász alakulathoz. Emlékeiben a háború előtti időszak szigorú hadgyakorlatairól számol be. Szászrégenben, katonaként érte a bécsi döntés. Az elbeszélő alakulatával tovább vonult az olténiai Gorj megyén keresztül Pascani-ba. 1941-ben a német csapatok bevonulását követően kikerült a frontra, ahol élvonalban harcolt. Több epizódot is részletesen megjelenít élettörténetében, melyek a folytonos

³⁵ *Amikor megjött egy-egy tanár a városba, akkor annak híre volt és az szétterjedt, akkor mentünk és kerestük, hogy hát hol van az az illető tanár. Szomorúan hallottuk, hogy a volt osztályfőnökünk, egy kedves ember... Petz Zoltán, az meghalt ott a... a Székesfehérvár környékén* – meséli Kovács Mihály.

³⁶ Márkodi Siklódi Sándor élettörténetét Keszeg Vilmos gyűjtötte. A kézirat a Kriza János Néprajzi Társaság adattárában található.

életveszélyről, a létbizonytalanságról, a halálfélelelről szólnak. *Ötünk közül csupán egy maradt életben* – számol be visszaemlékezéseiben arról a csatajelenetről, amely során ő is súlyosan megsérült. Életben maradása a szerencsés véletlennek tulajdonítható. A kórházi kezelés után leépülve, 1942 karácsonyára került haza. Sebesülése következtében fizikai munkára alkalmatlannak nyilvánították, így a háború után élete új irányt vett, a tanulás bizonyult járható útnak. 1949-ben szerzett tanítói oklevelet a nagyenyedi tanítóképzőben.

Gálfalvi Gábor, alsóboldogfalvi tanító és Szőcs Lajos korondi tanító arról számol be élettörténeti elbeszélésében, hogy a katonaságnál sem hagyták abba hivatásuk gyakorlását, írni és olvasni tanították analfabéta bakatársaikat: *Kétévi kápolnásfalvi tanítóskodásom után két év katonaság következett, ahol szintén tanítói munkát végeztem. Tele volt a hadsereg analfabétákkal, s mi tanítók szívvel lélekkel munkálkodtunk ott is, hogy megtanítsuk katonatársainkat írni-olvasni. Nagy örömmünkre szolgált, hogy ez jórészt sikerült is nekünk* – írja Gálfalvi Gábor memoárjában.

A harmadik részben vizsgált narratívumok a falusi tanítók egyes szám első személyű elbeszélései. A történetek elbeszélője a saját maguk által szerzett tapasztalatokat a tanítás, tájékoztatás, szórakoztatás szándékával meséli el az utókor számára. Az elbeszélők célja életük eseményeinek rögzítése, az elmúlt világ történéseinek dokumentálása. A sorkatonai szolgálat megszűnésével szükségessé vált a katonaság intézményéhez kapcsolódó emlékek megörökítése.

4. A pedagógusok kikerülve a falusi tanítói katedrara a megörökítés szándékával összegyűjtik az idősök fogságtörténeteit, a fogolytáborból küldött leveleket, emléktáblát állítanak a hősi halottaknak, rögzítik, lejegyzik a szóbeliségben élő katonafolklórt.

A pedagógusoknál tett látogatásaim során alkalmam volt betekinteni a falusi értelmiségiek mindennapjaiba.

Kovács Piroska néni a Kriza János Néprajzi Társaság *Az eltűnt katona* címmel meghirdetett tematikus konferenciája előtt két héttel, egyéb néprajzi jellegű gyűjtéseit félretéve, néhai apósa, az egyszerű parasztember ötkötetes visszaemlékezéseket tartalmazó kéziratának 3. kötetében megjelenő világháborús történeteket írta be számítógépébe. Elővette a családi archívumból a hangfelvételeket, melyet máréfalvi igazgatósága alatt

készített, ugyanis meghallotta, hogy az egyik falubeli asszony régi katonánótákat ismer. Behívta az igazgatói irodájába, és magnószalagra rögzítette a falusi asszony folklórtudását.

Piroska néni lelkesen megmutatja a birtokába került kéziratos füzet is, melynek első lapjain szokványos emlékversek jelennek meg, viszont az első pár oldal után egy katona édesanyjának, családtagjainak fogságból írt verses levelei olvashatóak. Ezek mellett a füzet írója ismeretlen bajtársai számára versbe szedve örökítette meg háborús emlékeit, harctereken szerzett tapasztalatait, és nem utolsó sorban hasznos tanácsokkal látja el a majdani olvasót.

Piroska néni – elmondása szerint – egyéb munkáira hivatkozva nem szándékozik megjelenni a katonaságkonferencián, gyűjtésének ismertetését és további vizsgálatát az udvarhelyi múzeum néprajzos munkatársára bízta.

Az eddig említésre került gyűjteménynek előzménye is van Kovács Piroska munkásságát illetően. A település háborús hőseinek tiszteletére 1997. november 9-én emlékművet lepleztek le Máréfalván. Piroska néni vállalkozott az emléktáblán megörökítésre került 55 első világháborús és 40 második világháborús hős életrajzi adatainak rekonstruálására. Felkereste a háború áldozatainak családját, tábori leveleket gyűjtött, a hazatért foglyok beszámolóit rögzítette. Az így összegyűlt anyagot füzetbe szerkesztve a Piroska néni által alapított a Kőlik Hagyományőrző Egyesület meg is jelentette (Kovács é. n.).

Hasonló gyűjteménnyel rendelkezik a székelyszentléleki nyugalmazott tanító, Balácsi Dénes is, aki ott jártamkor a konferencián való részvételt fontolgatta.

Nagy Lajos, siklódi születésű tanító tanítóskodása alatt összegyűjtötte szülőfaluja katonadalait (Nagy 2008), dallamlejegyzések valamint korabeli hangfelvételek kíséretében megjelentette.³⁷ Elképzelése szerint munkájával gyakorlati célt szolgál, segíti a hagyományőrző csoportok, kórusvezetők munkáját, akik a közreadott dallamkincs segítségével újrataníthatják az udvarhelyszéki régió sajátos dallamkincsét. *Akkor így született*

³⁷ Élettörténetében így emlékezik: *én haza szeretnék kerülni ugye, hogy otthon tanítsak, hogy az elmaradott szülőfalum kultúráját, vagy a szülőfalum elmaradott kultúráját, vagy hogy fejezzem ki... előremozdítsam. De hát meg is tettünk, amit megtehettünk, de én is kaptam a szülőfalutól, s tulajdonképpen még mai napig is még abból táplálkozok, ami a falusi környezetből jött nekem, a falusi népi kultúrából. Abból építkezek, most ez a könyv is abból jött össze.*

meg az az ötlet, hogy hát gyűjtsük össze azokat az énekeköt, amiket ott-hon mi is ismertünk, énekeltünk, vagy az elődeink, vagy ott a falusiak, s jegyezzük le, vegyük fel hangszalagra, írjuk le a szöveget, dallamot, s örökítsük meg az utókor számára – meséli élettörténeti elbeszélésében.

Nagy István, zetelaki tanító a tanítóképző befejezésével rövid kitérő után hazakerült szülőfalujába tanítani. Hamarosan szembesült a falusi tanító iskolán kívüli feladataival. A kultúrmunka keretében a népszerű népszínművek színrevitele mellett a feledésbe merült helyi népszokásokat tanította vissza Zetelaka ifjúságának, és ezzel járták a környező falvakat. Egy ilyen alkalommal jelenítették meg a katonalátó szokását is. Ez lejegyezve főleg most, a 21. században válik igazán értékessé, amikor megszűnt létezni a sorkatonaság, mint intézmény. A szokás maga már Nagy István tanítósága idején is csak az idősek emlékezetében élt. A színpadra vitt változat érdekessége, hogy a hajdani, már nem gyakorolt szokás az akkor élővel összehasonlítva került bemutatása. A lejegyzett anyag a zetelaki katonalátó szokásának történeti összehasonlító vizsgálatra ad alkalmat.

Nagy István tanító élettörténeti elbeszélésébe illesztve leírja az akkori katonák bevonuló viseletét, és elmeséli a bevonulás forgatókönyvét: *mind úgy vonultak székelyharisnyában, csizmában, fekete sapka, ha tél volt, fekete kabát, bokréta [...] S a katonaládát már előre szekérrel vitték. A falu végén megállt a nép, s a legutolsó háznál egyet táncoltak. Ott egy kétórás jó táncmulatságot rendeztek, minden legény elbúcsúzott a leánytól, akinek udvarolt, a leányok odavitték a virágot, amikor mentek, ugye odaérkeztek a legények, akkor mindenkinek új bokkrétát tettek szépen. S akkor ott ugye táncoltak, s a legények elbúcsúztak a leányoktól. Aztán kit megvárt a leány, megvárt, s akit nem, az keresett magának új szeretőt.* A szokás bemutatását követően szülei példáját meséli el: édesapja ott a faluvégi tánc adta alkalommal kérte meg édesanyja kezét, beszélt rá, hogy várja haza őt a háborúból.

A néhai Szócs Lajos, korondi tanító ott jártamkor helytörténeti munkáit vette elő, és mutatta meg az érdeklődő néprajzkutatonak. Lelkesen számolt be legutóbbi kutatásának eredményéről, mely szerint a település határában levő német katonasírok történetének járt utána. A lokális emlékezet alapján rekonstruálta az ismeretlen katonák történetét: *Hát sok helytörténeti munkám van. [...] Nem tudom, a Hargitát tetszett-e nézni? Német katonasírokat fedeztem fel. A most szombatiba jelent meg. Korondon 15-20 német katonasír van ismeretlen helyen, azokat... A jövő*

heti mellékletben jelenik meg egy különleges német katona élete, ki Csík-kozmáson sebesült volt, lemaradt, megmentették, egy akkor fiatalon özvegyen maradt asszony gyógyította a sebeit, volt egy kis leánykája... aztán dugva négy évig titokban tartották, '48-ban letartóztatták, s aztán csak nem végezték ki. S megkaptam minden eredeti dokumentumját, s most szombaton vagy jövő szombaton fog megjelenni.

A település életét meghatározó nagy történelmi események rekonstruálása során az írott történelmi források mellett a nép emlékezetében élő történetekre is szükség van. Ennek tudatában vállalkozik a falusi értelmiségi a háborús és katonatörténetek rögzítésére. A pedagógusok kikerülve a falusi tanítói katedrára a megörökítés szándékával összegyűjtik az idősök fogságtörténeteit, a fogolytáborból küldött leveleket, emléktáblát állítanak a hősi halottaknak, rögzítik, lejegyzik a szóbeliségben élő katonafolkloort.

Hivatkozott irodalom

- ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- BALOGH István
1980 Lópor. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 3. K–Né*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 467.
- BARNA Sándor
2006 *Alázatosan jelentem. Háborús visszaemlékezéseim*. Tiszaalpar
- BENKŐ Levente – PAPP Annamária (szerk.)
2007 *Magyar fogolysors a második világháborúban 1–2*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda
- DARÓCZY Zoltán
1986 *Egykor volt egy hadifogság... Egy hadifogoly visszaemlékezései*. Magánkiadó, Budapest
- EGRI Gyula
1992 *Egy magyar katona a második világháborúban és a hadifogságban*. (Folklor és Etnográfia 72.) KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen
- FERENCZ Imre (szerk.)
1997 *Történetek a fogságból. Hatvan székely hadifogoly*. Státus, Csíkszereda

FURKÓ Béla

2005 *1944–48. Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkéről és holtakról.* Ajtósi Dürer Kiadó, Budapest

GÖCSEI Imre

2001 *A szögesdrót mögött. Egy hadifogoly naplójából.* Győr

HALÁSZ Miklós

1935 *Sokat kibírt az ember. Egy hadifogoly emlékei.* Rozsnyai Kiadó, Budapest

ILYÉS Sándor – KESZEG Vilmos (szerk.)

2008 *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. Az eltűnt katona.*

Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

JÓZSEF Álmos

2000 *Levelek és egyéb írott emlékek az első világháborúból. Acta 2000.*

Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 297–315.

KORCHÁMOS István

2005 *A birodalom markában, 1944–1948. Hadifogoly életünk mindennapjai Szevasztopolban.* Magánkiadó, Budapest

KÓSA László

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Osiris Kiadó, Budapest

KOVÁCS Piroska (összeáll.)

é. n. *Háborús hőseink emlékére.* Kölik Hagyományörző Művelődési Egyesület kiadványa, h. n.

KOVÁCSNÉ ISTVÁN Anikó

2006 „Nagyon különleges ember, olyan magunkfajta, de mégis ő már kinőtte magát.” István Lajos személyiségének reprezentációi. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek.* Scientia Kiadó, Kolozsvár, 359–582.

LETENYEI István

2005 *Németországba hurcolt leventék voltunk. Levente- és hadifogoly történetek.* Magánkiadó, Ete

MEZEI Gábor

2000 *Hat évmepróbáltatás. Egy munkaszolgálatos hadifogoly naplója.* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest

NÁDASI Alfonz

2004 *Hadifogolynapló.* Palatia, Győr

NAGY Lajos (gyűjtése)

2008 *Katonaénekek a siklódiak emlékezetében.* 156 lejegyzett dallammal és CD melléklettel. Kiadja az Udvarhelyszék Kulturális Egyesület és a székelykeresztúri „Szitakötő” Egyesület, Székelykeresztúr

PONORI THEWREWK Aurél

2004 *Nyugatosok. Hadifogoly-emlékezések. Ember(ség)próbák szögesdrót mögött.* Mundus Kiadó, Budapest

RÁDULY Béla

2005 *Törhetetlen hittel. Egy hadifogoly emlékei.* Ambrózia Kiadó, Kézdivásárhely

SZABÓ István

1992 *Valahol Oroszországban... Egy szolnoki hadifogoly első világháborús feljegyzései.* (Folklor és Etnográfia, 62.) KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen

SZAK István

2006 *A szenvedések országútján. Fogolynapló.* Hódmezővásárhely

SZALAI Lajos

2004 *831 nap szovjet hadifogság.* Magánkiadó, Budapest

SZENDREY Zsigmond

1920 *A néphagyományok gyűjtésének módszere.* Különlenyomat a Néptanítók Lapja 1920. évi 44–46. számából. Franklin Társulat Nyomdája, Budapest

SZŐREGI Béla

1953 *Egy orosz hadifogoly naplója. Azoknak írtam, akik kommunisták Amerikában.* Magyar Könyvtár, Cleveland

TORMA István

2001 *Négy év robot a vörös pokolban. Magyar hadifogoly visszaemlékezései.* Hillebrand Nyomda, Sopron

VASVÁRI Zoltán

2000 „Erőt a Jó Istenbe vetett hitünkéből merítettünk.” A hadifogolyemlékek néprajzi kutatásáról (nyugati hadifoglyok visszaemlékezései alapján). *Néprajzi Látóhatár* IX. (3–4) 545–556.

ZSIGMOND JÓZSEF

2002 *Apám nyomában Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből: 1944–1948.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

1915 A fogolytáborok néprajzi tanulmányozása. *Ethnographia* XXVI. 164–165.